

A HÓRA LÁZADÁS ELFOJTÁSÁRA VEZÉNYELT KARHATALOM MAGATARTÁSA.

A Szolgálati Szabályzat a fegyveres erő hivatásáról szólván, mondja, hogy ez békében kivételesen a belrend és biztonság fenntartására van hivatva.

Ebből kifolyólag nem lehet előttünk közönyös vagy csekély jelentőségű azon gyászos emlékű történelmi esemény tárgyalása, midőn II. József császár uralkodása alatt Erdélyben az oláh pór-lázadás elfojtása céljából a fegyveres erő mint karhatalom kirendeltetett s hogy ez mikép viselkedett s mily eredményt ért el ebbeli hivatásában.

A karhatalom legfontosabb feladatával megbízott csoport parancsnoka volt : Kray Pál alezredes, ki utóbb, 1799-ben, mint tábornagynagy a felső-olaszországi hadjárat alkalmával Scherer francia hadvezér fölött Magnanonál teljes győzelmet aratott.

A cs. és kir. hadilevéltár 1909. évi Közleményeinek VI. kötete ezen kiváló katonára leveleit a szepességi Kray-család kezéből véve, a nyilvánosságnak adta át. Ezek közt több levél az oláhok lázadása s karhatalmi elfojtásával foglalkozik s figyelemreméltó adatokat szolgáltat ezen történet megírásához.

Az adatok összességét áttekintvén, tanulságos, de egyúttal szomorú képet nyer az olvasó arra nézve, hogy miként viselkedtek egyes karhatalmi csoportok, hogy a törvényes rend, a polgárság élete és vagyona, mint nemkülönben a katonai becsület, minden körülmények közt biztosítva legyen.

Ezekből is kitűnik, hogy a katonai előljáró, kit a helyzet és a viszonyok nagy hatalommal ruháznak fel, nemcsak háborúban az ellenség előtt, de béke idején is ezrek sorsát tartja kezében.

Ha valahová, — bizony ide ember kell a gátra, kinek esze

és szíve egyensúlyban áll, — ki elég bátor megfontolás után a helyes útát választani s nem teszi ingadozó elhatározását függővé azon rejtvényes kérdéstől, hogy mit szól majd ehhez a felsőbbség? mert ha ezt teszi, rossz, ha azt teszi rossz s mindenképen baja lesz belőle. Az effajta parancsnok biztos veszedelme a közügynek.

A magyar történelem két nagyobbszabású pórlázadást tár elénk, a melyekben úgy az okozati vonatkozást, mint az események jellegetes azonosságát megtaláljuk.

Ebből kifolyólag kívánatosnak tartjuk, hogy a midőn a Hórlázadással foglalkozunk, a Dózsa György néven ismert pórlázadásról is röviden megemlékezzünk.

Hunyadi Mátyásról a szájhagyomány megörökítette a jobbágyok sorsát jellemzően érintő azon esetet, midőn az igazságos király Gömörben vendégül látta főurait.

Tudjuk, hogy az önző főurak szívében Mátyás király uralkodóelveinek hatása nem volt maradandó. A nagy király halála után az elnyomott nép ajkán, nem ok nélkül támadt a szálló ige: «Meggalt Mátyás király, oda az igazság.» Az ő nagy lelke emberhez méltó sorsot adott a népnek, de a jövőre nézve nem tudta azt biztosítani.

Mátyás halála után következett a gyöngye II. Ulászló. Olyan uralkodót kívánt az oligarchia, «kinek üstökét kezében tarthatta.» Dobzse László (így jellemezte kora) nem bánta, nem védelmezte a föld népét az oligarchia túlkapásai ellen.

Akkor történt, hogy Bakócz Tamás biboros esztergomi érsek 1514 tavaszán kihirdette a keresztes háborút a török ellen, a melynek fejében bűnbocsánatot ígért a népnek. A földesuraitól elnyomott nép, hogy az igából szabaduljon, meg talán vitézi remények által biztatva, tömegesen gyülekezett a keresztes zászlók alá.

A mezei munka időszaka volt. A férfiak eltávazása folytán nem volt ki megmunkálja a földet. A nemesség tiltakozott a népnek ily tömeges elvonása miatt. A jobbágyokat visszakövetelte, azok ellen, a hol teheté, szigort, erőszakot alkalmazott s kegyetlen volt; másutt a visszamaradt családtagokat sanyargatta, hogy a férfiakat hazatérésre kényszerítse.

Bakócz érsek hiába adott ellenparancsot a keresztes hadak további gyülekezése s a seregbe való felvétele iránt, a nép csak tódult és tódult Dózsa György táborába s dühe tetőpontra hágott, midőn szegény porontyait s feleségét sújtotta az önérdékben sértett földesúr kénye.

Aztán tudjuk mi történt. Kitért a pórlázadás. Gyilkolták az urakat s porrá égették kastélyaikat. S a midőn leverték a pórnép lázadását, a nemesek visszagyilkolták a népet, mert a megvadult ember indulata kiszámíthatatlan.

Most lássuk, mi történt két és fél évszázad múltán Erdélyben. A jobbágnak mindenhol szánandó volt sorsa, így nálunk Magyarországon is. A törvény oly jogot biztosított a nemes osztálynak, mellyel a sanyarú porig elnyomhatta a szegény parasztot s kegyetlen bánásmóddal a nép sorsát még nyomorútabbá tehetette.

A XVIII. században ilyen szomorú polgári s erkölesi viszonyok uralkodtak. Főleg Erdélyben, hol az úri önkény járma alatt szolgálai engedelmisségben nyögött az oláh paraszt. «De», mint Horváth Mihály történetírónk az 1848-iki szabadságeszmék ihlete alatt mondja «az ily népek türelmének is megvan a maga határa, melyen ha egyszer átléptek, szilaj árként tör ki az elvadult lelkek indulata s féktelenül rombol és pusztít, mintegy iszonyú bosszúeszköz, a megsértett, elnyomott emberiség nemezésének kezében.» Így történt az Erdélyben is.

József császár nemcsak korát meghaladó, nagyértelmű, de nemesen gondolkodó s jószívű uralkodó volt. Látta a köznép jobbágyi méltatlan elnyomatását. Igazságos lelke megesett a szegény paraszt nyomorúsága fölött. Kétszer is megfordult Erdélyben s a néppel való érintkezése alkalmával részvéte megnyilatkozott a jobbágyok sorsa iránt s ellenérzelmeit sem titkolhatta a nemesség igazágtalan előjogai fölött. S a nép szebb jövő reményében, a császár pártfogása alá helyezkedett. Kérelmekkel járultak eléje s bátorságot vettek arra is, hogy nagy utat megtéve, Bécsben is fölkeressék a jószívű uralkodót, kinek minden szánandó sorsú emberhez lehetett egy jobb és egy szebb jövő reménységét felkeltő szava.

Így hazánkban, a pórnép fölszabadulásának eszméje a jobbágyi szolgaság ellen kiadott rendeletei által is, József császártól

eredt ; ő vetette el annak magvát a nép közé, a mit utóbb véres küzdelem árán vívott ki az emberiség s nálunk 1848—49-ben a nép már a nemességgel együtt küzdött ki az uralkodó kormányrendszer ellenében.

Sajnos, hogy József császár mint nem alkotmányos uralkodó, csak az egyik, t. i. azon félt nyerte meg philantrop eszméinek, a melynek lemondani nem, hanem csupán nyernie lehetett s ez hozta meg aztán az országos veszedelmet.

Midőn az oláh nép a császár hatalmas személyében látta pártfogóját földesuraival szemben, az eddig alázatos paraszt tiszteletlen, majd engedetlen magaviseletet tanusított. Viszont a nemesség ősi jogaira támaszkodva, az engedetlen jobbágy iránt szigorú, erőszakos, sőt embertelen vala. A botozás, bebörtönözés, birságolás, a jobbágy marhájának, terményének elkobozása stb. napirenden volt.

A pórnép lázadó hajlama nemcsak Erdélyben, de Magyarország más területein is mutatkozott, főleg az oláh fölkelés hírének benyomása alatt. Mert a köznép, ha más vagyonának elosztása vagy eltulajdonításáról is van szó, a lázongásra amúgy is kapható.

Arad megyében, Lugoson és Temesvárt is lázadásra való hajlam mutatkozott. Debreczen, Munkács és Lőcse 1785. év elején kért és kapott egy-egy osztály (2 század) gyalogságot Eperjersől karhatalmi kirendelés gyanánt.¹

Hogy Erdélyben oly nagy kiterjedést öltött a forrongás, azt a már említett körülményeken felül, nemzetiségi és vallásfelekezeti viszonyoknak s azon időben még csak sejtett — lappangva működő orosz izzgatásnak is tulajdonítjuk.

Az előadottak igazolására jellemző Erdély egyik törvényhatóságának, az oláh lázadás folyama alatt történt fölterjesztése, a melyben azt olvassuk, hogy : 1761-ben (Mária Terézia uralkodása alatt) a háború miatt alig volt 1 zászlóalj és 1 lovasszázad az országban s csönd és béke volt. Most annyi a katonaság és patakokban folyt a vér s számtalan falu égett porrá.²

Az orosz izzgatásra enged következtetni, a még csak lázongó

¹ *Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs*, 1909. VI. kötet. 21. l.

² *Id. gr. Teleki D. A Hóra-támadás története*. 76. l.

oláhoknak abbeli követelése, hogy a császár fegyvereket osszon ki nekik, mert ha ő nem ad, eleget kapnak más hatalmasságoztól.¹

De kétségtelen, hogy a lázadás legfőbb és indító oka volt az oláh nép sanyarú helyzete. Elnyomatása miatt hiába fordult panaszával a politikai hatóságokhoz, vezérei hiába jártak Bécsben a császárnál, — az ősi rendszer korlátain, a nemesség önző makacságán, megtört minden természeti s emberi jogból eredő kívánságuk.

Ennek következtében az oláhság titkos gyűlésein összeesküdt a törvényes rend ellen s vezéreinek és pópáinak befolyása alatt elhatározta, hogy «az egész országot fel fogja lázítani s Isten akarata s a császár parancsa folytán a magyarokat mind le fogja ölni»²

Komor, aggodalmat keltő jelenség az, midőn a pór nép megmozdul; midőn haragos tekintetében a bosszúérzete megvillan; előbb egyesek, aztán csoportok, végül tömegek verődnek össze támadó szándékkal, — s nincs a közelben védelem, nincsen törvényes karhatalom, mely a veszélybe jutott értelmiosztályt, az urendet oltalmába vegye.

Elgondolhatjuk Erdély oláhlakta vidékein az úrinép aggodalmát, nyomott érzületét, midőn a különben alázatos oláh nép — itt, majd ott, megtagadta az engedelmisséget s tiszteletlen és fenyegető modorban szólott földesurához, — s a hatóság gyöngye volt a nyers tömeggel szembeszállani.

A megyei hatóság közegei a szolgabírák s az alispán távol az egyes községektől, alig rendelkeztek néhány pandúrral, kik csendőrszolgálatot teljesítének, de katonai fegyelem, képzettség s önfeláldozás nélkül, nem ritkán egyetértésben az üldözött gonosztevő eggyennel.

¹ 1783. évben 15 szekérrel jöttek orosz szentképkereskedők az országba. Ugyancsak az oláh lázadás leverése után a Hóra-Kloska kivégeztetését s más efféle jeleneteket ábrázoló képeket árústottak el az orosz kápárusok. Ezt a közvélemény veszélyes bujtogatásnak tartotta. Efféle képek ma is előkerültek az oláhlakta vidékeken.

Id. gr. Teleki D. id. m. 99. l. *Horváth M.* Magyarország történelme. VII. k. 564. l. *Szilágyi S.* A magyar nemzet története VIII. k. 417. l. *Marczali Henrik* Magyarország története II. József korában. III. k. 16. l.

² *Szilágyi Ferencz.* A Hóravilág Erdélyben. Budapesti Szemle. Új folyam, 1866. VI. k., 56. és 63. l.

A katonaság béke-állomásairól — gyalogmenetre utalva — mire odaért, a lázadók fölperzselhették a falvakat, rabolhattak, gyilkolhattak tetszés szerint.

Ezen már magában is nyugtalanító állapothoz járult egy kicsinyes visszavonás, mely egyrészt a legfelsőbb politikai hatóság az erdélyi kormányzók, másrészt a katonai főhadparancsnokság közt volt, mint ezt utóbb látni fogjuk; minek folytán minden rossz összejött Erdélyben s megnehezült az idők járása a szerencsétlen országrész fölött.

Mint 1514-ben a keresztes hadjáráshoz való gyülekezés, 1784-ben a harátőrezredek szervezése céljából történt *összeírás* adott rá módot a népnek, hogy tömegei sokaságával lázadásba törjön.

Az erdélyi határőrezredek Mária Terézia királyunk alatt 1762—1765. évben állították fel. Előzetesen a határszéli községek irattak össze. József császár ezen hadszervezet továbbfejlesztése céljából szintén utasította a főhadparancsnokságot, hogy próbaképen írják össze azon községek lakosságát, melyeknek a határszéli vonalba való bevonása katonai szempontból hasznos volna.

Az oláh nép azonban, hogy szabaduljon a jobbágyi szolgátság járma alól, az ország belterületén is tömegesen iratkozott hadiszolgálatra. A katonai parancsnokság József császár rendeletét tévesen fogta fel s Gyulafehérvárott Ortmayer főhadbiztos, a nála pópáival együtt megjelent oláh népet községenként összeírta, minek folytán nyáron csak néhány hét alatt 81 falu népe határőrszolgálatra jelentkezett.

De a feliratkozott nép fölmentve érezte magát minden jobbágyi szolgálat alól s az adófizetést is megtagadta; szívében az úri rend iránt, a bosszú érzete által vezérelve nyíltan fenyegetőzött a bekövetkezendő rablás, gyilkolás és gyűjtogatással.

József császárnak a köznép iránti jóindulata s a jobbágyi rendszer ellen való szándéka közismert vala. Nem csoda, ha a legfőbb hadúr kormányzati elvei s az elnyomott népért való részvét a katonaságnál is kifejezésre talált. Minek folytán a parancsnokság nemcsak az összeírást végezte készséggel, de a hadsereg egynémely tiszttagja elejtett szavai által reményt keltett a népben az iránt, hogy sorsa a császár jóvoltából majd jobbra fordul.

Az aggasztó jelenségek daczára, a kormányhatóságtól József

császárhoz küldött jelentések nem ecsetelték híven a vészterhes állapotot s nem adtak okot aggodalomra. Pedig mindenki onnan várta a határozott intézkedést.

Midőn az oláh nép izgatottsága nőttön-nőtt, br. Bornemisza János főispán és Karp alezredes Hunyad megye egy részében két zászlóalj gyalogságot portyáztattak. De a nép daczos magaviselete miatt nem látták tanácsosnak a katonai körutat folytatni.

E két vezéregyéniség részéről a helyzetnek ily módon történt megítélése már magábanvéve beteges politikai és katonai tünetre vall; mert két zászlóalj a fegyvertelen nép ellen oly erőhatalom, hogy annak már megjelenése is aggodalmat kelt a népben. A meghunyászkodott visszavonulás a haderő tekintélyét csorbította s vizsont az oláhok merészségét növelte. Karp alezredes Bornemisza főispán többszöri fölhívása daczára nem volt hajlandó a lázongó Hátszeg vidékére katonaságot küldeni.

Ennek folytán br. Bruckenthal Sámuel Erdély kormányzója megkereste a nagyszebeni főhadparancsnokságot az iránt, hogy tiltsa meg Karp alezredesnek az oláhokkal szemben tanusított kétes magatartását s a közrend érdekében intézkedjék, hogy a katonaság a megyei tisztviselőkkel egyetértésben járjon el. Végül kérelmezte, hogy a zavargások megakadályozása végett négy zászlóalj gyalogság s egy osztály lovasság vezényeltessék Hunyad megyébe.

A gubernium részéről szeptember 23-án fölküldött jelentés — mint említém — nem adta híven elő a komoly valóságot, hogy az uralkodót kellően tájékoztassa, minek folytán a leérkezett válasz lényegében következő vala: «Forma szerinti lázadásra nem ment a dolog, remélhető, hogy az eddig tett intézkedések sikerre fognak vezetni; egyébként a néppel szeliden kell bánni, csupán a föllázítók és gyilkosok büntetendők szigorúan».

Ezalatt az oláhok az éj leple alatt gyűléseztek, tanácskoztak és határoztak. Vezérül választották *Hórá*t, családi nevén *Ursz Miklóst*, a ki 54 éves kamarai jobbágy vala, saját vallomása szerint sem írni, sem olvasni nem tudott volna. Második vezérül *Kloska Juont*, harmadik vezérül *Krizsán Györgyöt*. Ezek is kamarai jobbágyok valának, utóbbi a Gyulai Ferencz gyalogezredben szolgált mint közkatona.

Október 31-én az oláhok a Fehér-Körös völgyében Nyirfalván (oláhuul Mesztakon) gyűltek össze Krizsán vezérlete alatt. Következő napon, nov. 1-én, a tömeg folyton szaporodva, Káposztafalvára (Kurety) vonult. Hollaky alispán a szolgabírákkal s néhány pandurral Nyirfalván akarta őket meglepni; de késő érkezett a helyszínére, minek folytán csak a szolgabírákat a pandurokkal együtt küldte az oláhok nyomában. Ezek éjjel érkeztek Káposztafalvára s Krizsánt elfogták. De ez föllármázta a népet s ezek a vezért kiszabadítván, a szolgabírákat agyonverték, a pandurokat kegyetlenül elverték; — a ki birt, elmenekült.

Itt kezdődött a véres lázadás. Következő napokon — csoportokra oszolva — az egyes községek lakosaival egyetértésben, az úrrendet, kor- és nemre való tekintet nélkül, a legembertelenebb módon kinezva legyilkolták, az értékes ingóságot elrabolták, a mit nem birtak értékesíteni, vagy élvezni, azt megsemmisítették. Az épületeket elhamvasztották és lerombolták. Ugyanezt tették a református és katolikus templomokkal. A vallás eszközeit paraszt aljassággal megbecstelenítették, más vallásbelieket, a görög nem egyesült vallásra s az oláh nemzeti ruha viseletére kényszerítették. Ezekből kitetszik, hogy a lázadás gyilkos pusztítása: faji, nemzeti és vallásfelekezeti jellegűt öltött.¹

Ezúttal megemlítenünk tartjuk, hogy a lázadás eredő helye a Fehér-Körös, az Aranyos és az Ompoly forrás vidéke, s eme vizek felső folyásain elterülő havasok valának oláh falvaikkal, Kőrösbánya, Abrudbánya és Zalatna veszélyeztetett központokkal.

Közleményünk keretei nem engedik, hogy az oláhok pusztításaival részletesen foglalkozzunk. Az olvasó, kit e gyászos idők eseményei érdekelnek, megtalálja azok leírását számos korabeli okmányban s több érdemes történelmi munkában.

Részünkről áttérünk azon politikai s ezzel kapcsolatos katonai

¹ A Hóravilág Erdélyben. I. m. 73. l. A zarándmegyei havasok közé menekült oláh rablóbandák 1784. év nyarán és ősszel megadták a példát a rablás és gyilkolások módszerében. A fellázadt oláh pórnép ősi hajlamánál fogva (akár manaprag a mi vándor oláhczigányaink) kész veszedelem valának a vagyonos osztályra nézve s a szó értelmében véve, az anyaméhben levő magzatnak sem kegyelmeztek. *Marczali H.* i. m. III. k. I. fejezet.

dolgok ösmertetésére, melyeket ezen rövid munka keretében — mint eddig kevésbé tárgyalt irányt — magunk elé tűztünk.

Br. Bruckenthal Salamon Erdély kormányzója, nagyszebeni székhelyén nov. 4-én kapta az első jelentést az oláhok dúlásáról. Azonnal ment a rossz hírrel a katonai főhadparancsnok, br. Preiss Ferencz tábornagyhoz, ki 58 szolgálati évvel, már koros ember volt.¹

Preisst a rossz hír meglepte s úgy nyilatkozott, hogy ez mindenképen baj. Ha a fölkelőkkel szigorúan bánik, a császár őt fogja hibáztatni, hogy alattvalóit meglövette. Ha azt nem teszi, akkor nagyobb baj következik s így is ő lesz a bűnös².

Kétségtől jellemező nyilatkozat, midőn a parancsnok fél a felelősségtől s ebben elsősorban önmagát félti s eszébe sem jut arra gondolni, hogy mit hoz a köznép lázadása, mi lesz az országgal és mi a szerencsétlen úrrenddel.

A polgári kormányzó és a főhadparancsnok, bár a nagyszebeni főpiacon egymáshoz közel laktak, az oláh zendülés ügyében, a fenyegető vész daczára nem szóbeli úton, de négy napon át írásban értekeztek, — hogy saját igazolásukra kéznél legyen az írásbeli dokumentum.

Végre nov. 7-ik napján, midőn a pórság gyilkos pusztítása javában duhögött, a lázadás gyors elnyomása érdekében szóbeli határozat céljából összejöttek. De eredménytelenül, mert a kormányzó fölterjesztésében azt írja: «a szóbeli értekezések még kevésbé sikerültek, a mennyiben egymást teljességgel meg nem értették».³ Csodálatos vak esőkönyösség uralkodott felettük az áldatlan viszályban.

A főhadparancsnok a katonaság kirendelése iránt némileg intézkedett s nov. 6-án közölte a kormányzóval, hogy mely csapatok s hova rendeltetnek ki Karp alezredes és Stojanovich

¹ Preiss F. 1771. év elején neveztetett ki Erdély főhadparancsnokává s mint népszerű ember az 1781. évi hódeli országgyűlés teljhatalmi biztosaként szerepelt s annak végeztével a gubernium az erdélyi honfiak közé leendő fölvetél végett a császárnak javaslatba hozta. A Hóravilág Erdélyben. I. m. 302. l. és Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. 1909. VI. k. 16. l.

² Előbb i. m. 305. l.

³ U. o. 307. l.

őrnagy alatt, utasítván arra, hogy a megyei tisztviselőkkel egyetértőleg járjanak el ; de egyszersmind meghagyatott nekik, hogy minden ténykedéstől komolyan és okvetlenül tartózkodjanak. (Jedoch sich von aller Thätigkeit ernstlich, und ohnfehlbar, zu enthalten.)¹

Ezen intézkedés — mint látni fogjuk — az úriosztályt nemhogy megvédelmezte volna, de sőt annak végzetes kárára szolgált.

Az Erdély területén elhelyezett csapatokat, az alább közölt «Kimutatás» tünteti fel.

Kimutatás

azon csapatokról, melyek az 1784. évi oláh fölkelés időszakában Erdélyben voltak s részben alkalmazást nyertek.

A csapat test

száma	n e v e	fegyverneme	állomása	gránátos század	zászlóalj	létszáma
1	*székely határőr...	gyalopezred	Csikszereda	—	2	2861 e.
2	*székely határőr	“ “	Kézdivásárh.	—	2	4135 e.
1	*oláh határőr... ..	“ “	Orlát	—	2	2412 e.
2	oláh határőr ...	“ “	Naszód	—	2	3690 e.
31	*gr. Orosz József altbn.	“ “	Fogaras	2	4	4279 e.
51	*gr. Gyulai Ferencz altbn. ...	“ “	Kolozsvár	2	4	3934 e.
—	*Székely	huszár “	“	—	5	{ 3398 e. 1646 ló
—	*Toscana Lipót főherczeg	“ “	Nagy-Enyed	—	5	{ 2035 e. 2030 ló
—	gr. Kálnoki, utóbb br. Splényi	“ “	Nagy-Szeben	—	5	—
—	*Savoya ²	dragonyos “	Szász-Régen	—	—	{ 1115 e. 1053 ló

Megjegyzés. Ezen osztrák és magyar csapatok létszáma az 1791—92. évi állományt tünteti fel. Ezek egy része *-gal jelölve részt vett az 1788. évi török háborúban Fabris altábornagy alatt más létszámmal. Ezen csapatok Mária Terézia korában állítottak fel.

¹ A Hórvilág Erdélyben. I. m. 305. l.

² A.-Ausztia volt hadkiegészítő területe.

Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs, 1889. IV. Band «Die Kaiserliche Armeen» 8—12. l. alapján.

Hogy ezen csapatokból mi volt Erdélyen kívül, más területi békeállomáson elhelyezve, az mellékes jelentőségű. Az előadandó események igazolni fogják, hogy a Kimutatásban feltüntetett csapatokból kirendelt különítmények, utóbb megfelelő alkalmazás folytán, bőségesen elegendők valának az oláh lázadás elfojtására s a törvényes rend helyreállítására.

A főhadparancsnokság karhatalmi kirendelése daczára az oláhok fölkelése növekedett, mint a lavina s a Fehér-Körös völgyéből a Marosvölgyébe csapott át s rövid idő alatt 80 községben 232 úrilakot elhamvasztott s körülbelül 4000 ember életét oltotta ki. Az úriosztályból valók közül, a kik idejekorán elfutottak, azok Déva, Vajda-Hunyad, Hátszeg, Szász-Sebes, Gyula-Fehérvár és Nagy-Szeben városokban találtak menedéket.¹

Lássuk mi történt a politikai és katonai hatóság részéről a lázadás elfojtása érdekében.

A katonaság több veszélyeztetett városba, községbe kirendeltetvén, számos helyen mutatkozott; néhol apró részekre tagolva mint járőr, vagy őrség fecséreltetett; azonban komoly hivatása szerint sehol sem lépett föl. Kivételesen fordult elő, hogy kisebb osztagok, emberbaráti érzületből kifolyólag, közbeléptek, mert hiszen még a fegyvertelen polgár is megbotránkozik a törvény nyilvános sérelme fölött és segélyére siet bajba jutott szerencsétlen embertársának, bár a főhadparancsnok rendelete, a katonai függelémre való tekintetből, a netalán megnyilatkozó emberbaráti indulatnak is útját állotta.

Említettük, hogy Erdély kormányzója, br. Bruckenthal, a pórlázadás 4-ik napján, a beérkezett jelentéssel átment Preiss tábornagynak a katonaság kirendelése végett. A főhadparancsnokság erre még nov. 4-én értesítette a kormányzóságot, hogy Déván 2, Halmágyon (Zaránd m.) 1 század van készenlétben.

Karp alezredes, ki az Orláton állomásozó 1-ső oláh határőrrezred kötelékébe tartozott, nov. 3-án 300 határőrrel vonult be Dévára. Ugyanott találunk utóbb Kalljáni hadnagy alatt 70—80

¹ A többször idézett munkák adatai. Továbbá *Horváth M.* Magyarország történelme VII. k. 569. l. és a *Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs* 1909. VI. B. 11. l. a K. A. Lacy akták alapján.

székely határőrgyalogost és Simén hadnagy alatt 30 székely határőr-lovast.

Nov. 7-ike táján a főhadparancsnokság arról értesítette a kormányzóságot, hogy az orláti 1-ső oláh határőrezredből több század, az aranyos-székbeli határőrlovasságból 2 század, azon felül néhány sorezredbeli század Karp alezredes és Stojanovieh őrnagy alatt kirendeltetett. Intézkedés történt az iránt is, hogy az 1-ső és 2-ik székely határőrezredből 1—1 gyalogzászlóalj Fogarasra és Nagy-Szinszékből szállásoltassék el.¹

Abrudbánya város, az őt fenyegető veszedelmet látva, nov. 3-án jelentést küldött Zalatnára a főbányahivatalnak, a melyben katonai segélyért könyörög.

Nov. 4-én Richárd százados parancsnoksága alatt megérkezett a katonaság Zalatnára s a százados haladéktalanul, egy lovas és egy gyalogos katona által (valószínűleg más-más úton) értesítette Abrudbánya városát, hogy a katonai erő oda mielőbb be fog vonulni. Abrudbányát nov. 6-án — mondják — 6000 oláh megtámadta és feldúlta. Csak a véres esemény után nov. 9-én (v. 19?) küldött oda Richárd százados 9 lovas és 19 gyalogost. Mi célból? — bajos volna megállapítani.²

Nov. 4-én az oláhok tömege Pletyinis falu határában gyülekezett. Nov. 5-én Topánfalván a kincstári birtokot dúlta fel. Nov. 6-án — mint említém — Abrudbányára került a sor. Ugyanezen időben az oláhok egy másik csoportja Zaránd megyéből a Kajánvölgyön át Hunyad megyébe csapott Déva felé vevén irányát.

Nov. 6-án a lázadók a Maros mindkét partján Solymostól Homródig égették a falvakat. Karp alezredes 6-án délután csapatával Piskire, 7-én Szászvárosra — a pusztítás színhelyétől elfele — húzódott. Mi célból? — nem kívánjuk ráfogni, hogy: szabadkezet adjon az oláhoknak.

Nov. 7-én reggel az oláhok újból gyülekeztek s a Maros mindkét partján Déva felé vonulának, hogy azt megtámadják. De

¹ *Id. gr. Teleki D.* i. m. 34. l.

² *Szabó Pál* Abrudbánya városa siralmas elpusztulásának valóságos historiája. A város tanácsa a Guberniumhoz benyújtott folyamodványában írja le a szomorú esetet. *L. A Hóravilág Erdélyben.* I. m. 84. l.

Zeik János alispán 70 székelygalogossal, 14 székelyhuszárral (a Kalljáni és Simén csapatából) s a csatlakozó nemes urakkal az oláhok elé ment es megtámadta őket. «A lázadók száma a 300 főt (?) meghaladta. A magyarok a katonasággal együtt mintegy 110-en lehettek». Szürkületig tartott a harc. Az oláhokból elesett 72 ember. Többen a Marosba fuladtak, 44 oláh fogságba esett.¹

A Zaránd megyében dülő oláhok tömege nov. 7-én Vöröspatakot, 8-án Offenbányát, 19-én Szolcsvát, Toroczko-Szt. Györgyöt, 11-én Toroczkot prédálta, hol számuk 1600-ra növekedett. Toroczkon ugyan kevesebb bajt okoztak, mert N.-Enyedről Inezédi Sámuel hadnagy 24 Toscanahuszárral estefelé odaérkezett s a hozzája csatlakozott 17 fegyveres úrral az oláhokat megtámadta. Ezekből többet levágtak és 110-et elfogtak, kiket a következő napon Nagy-Enyedre kísértettek.

Nov. 6-án az oláhoknak egy külön csoportja Benczencz-Gyal máron, a Piski-Szászsebesről Gyulafehérvárra vezető útvonal mentén, pusztított. Midőn a br. Orbán kúriáját prédálták, Sztojánovich oláh határőrezredbeli őrnagy 70 határőr katonával meglepte őket, 20 lázadót lelőtt, 41-et foglyúl ejtett.

Ugyanezen napon Henning százados az oláhok ellen Magyar-Brettyére küldetett, azonban csak a Bormenisza udvarát menté meg, a hol katonáit szállásolta el, egyébként nem bántotta az oláhokat. Nov. 9-én Karp alezredes Hátszegről indult ki s ennek környékén vert szét egy lázadócsoportot.²

¹ A Hóravilág Erdélyben. I. m. 78. l. A Hóratámadás története. I. m. 29. l.

Horváth M.: Magyarország története, VII. k. 570. l. szerint ez alkalommal az oláhok száma már az ötezret meghaladta. Ezúttal megjegyezni kívánjuk, hogy a magyar történelmi munkákban feltüntetett csapatok ereje és fegyverneme, épen úgy a lázadó tömegek létszáma, valamint az elesettek és a foglyok száma nem látszik megbízhatónak. Így pl. a jelen esetben 300 főnyi oláh fegyveres paraszt sehogy sem elegendő arra, hogy Déva városát támadó szándékkal megközelítse, a hol katonaság is van elhelyezve. Ezek szétverésére a fölfegyverezett polgárság is elegendő lett volna. Habár a fellázadt pórnép számát csak hozzávetőleg volt lehetséges megállapítani, de mindenesetre a valószínűség határai közt a követelményeknek megfelelő tömeg létszámában.

² *Gr. Teleki D.* i. m. 31. és 38. l. és *Szilágyi F.* i. m. 80. és 86. l. Utóbbi előadása szerint Karp alezredes Benczencznél szintén ott volt. De mint tudjuk, Karp nov. 6-án délután indult Déváról. Onnan Benczenczig az út legalább is 30 km. Ebből kifolyólag az alezredes ott ugyanazon napon nem lehetett.

Baló László Alsó-Fehérmegye alispánja N.-Enyedről nov. 8-án a Guberniumhoz tett jelentésében előadja, hogy kérelmére Hellebran Antal, a Toscanahuszárok ezredese egy határőrszázadot Hunyad megyébe elindított, 25 huszárt Zalatnán hagyott s csak 25 huszárt küldött N.-Enyedre. A miből következtetjük, hogy ezen időtájt a Toscanahuszárok N.-Enyeden kívül, másfelé voltak.

Ugyancsak az alispán megkeresése folytán Schultz, a székely-huszárok alezredese, Gáldra a főispán birtoka védelmére — előbb 26, majd nov. 7-én 24 katonát (?) egy tiszttel, azután 24 huszárt a lázadók útjába eső Remetére, 10 huszárt Diódra küldött.¹

Ezek, mint látjuk, karhatalmi őrségek valának a vagyon biztosítására kirendelve. Apró őrségek és kis járőrök, önmagokban védtelenek, s a lázadók felbátorítására szolgálnak csupán. De miféle őrség az, mely a fegyverhasználat jogától és kötelességétől el van tiltva?

Fábián Dániel számvevőségi lajstromozó — regisztrátor — nov. 10-én jelenté az előljáró kormányzéknek N.-Szebenbe, hogy nov. 7-én Károly-Fejérvárba érkezett 1 század székelyhuszár Eichinger kapitány alatt, hogy onnan Dévára folytassa útját.² Fábián megkérte a századost, hogy Alvinczen-Borbereken, hol keresztül fog vonulni, verje szét az ott pusztító oláh bandát s fogja el a főkolompókat. A százados ezt megígérte. De nov. 8-án reggel, midőn Fábián a százados társaságában Alvinczre érkezett, mely várost ellepték az oláhok, fájdalommal tapasztalta, hogy a százados ott meg sem állapodott s a gonosztevőket nem kergette szét, mert mint mondá, Alvincz városába katonai segítség czéljából nem rendeltetett ki s a maga felelősségére parancsot nem kapott. A kapitány még csak azon utczán sem akart keresztül menni, hol az oláhok dúltak. A lakosság a katonák láttára előbújt rejtkehelyéből (mert hiszen a nép a katonát a törvényes rend hivatott őrének tekintette) s újjal rámutattak a rablással foglalkozó oláhokra ; de hasztalan, mert a kapitányt mi sem indította meg, hogy csak egy perczre is megállapodnék, mert a gonosztevőket

¹ Szilágyi F. i. m. 308. l.

² Ez volt azon határőrszázad, melyet Hellebran Antal ezredes Babó László alispán megkeresése folytán Hunyad megyébe irányított.

üldözni rendelete nincs s azok megtámadásának felelősségét magára nem veheti. Borberekben az oláhok megpillantván a katonaságot, szétfutottak (mert ezek is bűnös cselekményök tudatában félték a törvényes rend őreit), de a midőn az elvonult, bántatlanul folytatták rablásukat.¹

A jelen eset nyílt kérdést állít a karhatalomra kirendelt parancsnok elé az iránt, hogy mit tevő legyen? csináljon-e rendet már útközben a lázadó csőceselékkel, vagy hagyja őket tovább dűlni s folytassa útját oda, a hová kirendeltetett, ugyancsak a törvényes rend helyreállítása érdekében? Egy katonai parancsnok, a ki azért rendeltetik ki, hogy bizonyos ponton keresse föl s támadja meg az ellenséget, — ha már útközben találkozik az ellenséggel, vagy annak egy lényeges részével, vajjon nem fogja azt megtámadni — és ártalmatlanná tenni?

A katonai Szolgálati Szabályzat ma a zavargások megfékezésére nézve azt rendeli, hogy «A fegyveres erő alkalmazásának be kell következnie :

a) Zavargásoknál és fölkelési mozgalmaknál, a fölhatalmazott közigazgatási hivatalnok határozott és indokolt kívánságára, azon esetekben, midőn ennek megelőző fölhívásai a törvényes állapot helyreállítására eredménytelenek maradtak, és a midőn a melléje rendelt csapatosztág parancsnoka is a beavatkozás szükséges voltáról meggyőződött»

Ha Fábiant nem vesszük fölhatalmazott közigazgatási hivatalnoknak, — vajjon lehetett-e kétsége a lovasszázad parancsnokának az iránt, hogy ezen «erőszakos eszközökkel ellátott emberek», a kik rabolják és gyilkolják a védtelen polgárokat, sőt a csapatot is ellenséges indulattal fenyegethetik, ezek ellen a karhatalmi beavatkozás — a politikai hivatalnok felhívása nélkül is — nemcsak szükséges, de kötelességszerű ténykedése a karhatalomra kirendelt csapatnak?

Egyébként az oláhok lázadása nyilvános vala, ennek megállapításához politikai hatóság közegére nem is volt szükség. A mi talán mentségére szolgálhat Eichinger századosnak, az a főhadparancsnokság ferde intézkedése; bár a százados annak

¹ I. m. 309. l.

szellemében sem kísérté meg az eljárást, a mi különben az ügynek amúgy is csak kárára lett volna.

Egyébként a karhatalom alkalmazását illetőleg, ezen vészes időben elkövetett hibák, lényeges tanulságot szolgáltatottak arra nézve, hogy a Szolgálati Szabályzat I. r. 70. és 72. §§ határozmányaiival, a karhatalom hivatása és alkalmazása a józan ész követelménye szerint — az állam és a társadalom érdekeinek megfelelő színvonalra emeltessék — mindezen ténykedések elhatározása, ha a karhatalom eljárására nézve külön szabályzat nem volt, a mint az kitetszik József császár alkalmi intézkedéseiből is, a józan megfontoláson alapszik. A kinek van hozzávaló esze, szíve és jelleme, az helyesen fogja hivatását végezni. A ki ezen tulajdonságok hiján van, azon — többnyire — a Szabályzatok sem tudnak segíteni.

Fábián ezután visszatért Károlyfejérvárra, hogy a Gyulai Ferencz-ezredből kérjen Alvinczre legalább 30 embert ; de a parancsnoktól azt a választ kapta, hogy a jelen fölötte kényes körülmények közt semmit sem tehet.¹

Ily módon származtak a ferde parancsból ferde következmények. Nov. 9-én Kloska oláh lázadóival Toroczkó-Szt.-Györgyre tört. 72 fegyveres nemes Boros János szolgabíró és Kerekes Gergely postamester vezetése alatt a 200 főnyi oláh bandát szétverte s abból 80—85 embert foglyul ejtett. Akkor érkezett oda Hertelendi Kálnoki huszárezredbeli százados, Inczédi hadnaggyal 43 huszár élén, a midőn az Aranyos-folyón túl Ponor felől az oláhság tömegei nagy zajjal, kiabálás és lövöldözéssel törtettek lefelé. Hertelendi eljők vonult. Csatlakozott melléje a nemesek csapata. A százados alkuba ereszkedett a főhadparancsnoki rendelet értelmében az oláhokkal ; ő Felsege nevében a kegyelmet ajánlotta nekik, ha kiadják vezéreiket s házaikba vonulnak mint békés polgárok. Az oláhok ezt megígérték, de foglyaik szabadonbocsátását kívánták. Hertelendi közölte ezt Borossal, kijelentvén, hogy itt más mód nincs a békülésre ; s az oláhok kívánsága teljesült.

Hogy Hertelendi felült az oláhok ígéréteinek, ezt a főhadparancs-

¹ U. o. 310. 1.

nok rendelkezése iránt való függetlennek tulajdoníthajtuk. A katonaság ott volt, segédkezett, azonban az ügy ártalmára.

Kray Pál székelyezredbeli alezredes előtt is — mint utóbb lesz róla szó — letérdelve kegyelemért esedeztek az elfogott oláhok. S a midőn elbocsátá őket, nagyobb távolságban ugyanazon emberek, már fegyverrel a kézben álltak ellene.

Említve van, hogy Csepei László százados is ki volt rendelve egy századdal a zarándi kerületben mint karhatalom, de mit sem tett az oláhok ellen.¹

Nem kevésbé sajtáságos és figyelemreméltó esetként tűnik fel, hogy Schultz székelyhuszárezredbeli alezredes, midőn osztályával mint karhatalom kirendeltetett, hogy a vérontást kerülje, Horával alkuba ereszkedett. Első ízben nov. 8—10. táján Topánfalván, másodízben Tibor nevű falunál. Előbbi alkalommal 8 napi fegyverszünetet is kötöttek.

Ezen egvezkedés csak emelte az oláhok nagyralátó merészségét, a miről br. Gerliczi József is nov. 30-án Zalatnáról írt jelentésében megemlékezik, hogy ezen értekezés óta az oláhok még veszélyesebb magatartást tanusítottak. Az oláhok elfogadván a nekik megígért uralkodói kegyelmet, feltételül kötötték ki, a szolgaság megszüntetését, az oláhok katonásítását, a nemesi javak elosztását, a foglyok szabadonbocsátását, stb.²

Ma a katonai Szolgálati Szabályzat ebben így határoz: «Ha azonban a fegyver alkalmazásának szüksége beállott, akkor a rendzavarók teljes széteszlása, vagy föltétlen megadása követelendő és semmi szín alatt sem szabad *föltételes megadást elfogadni, vagy egyezkedésbe bocsátkozni.*»³

A ferde parancsnak természetes következése volt a lázadókkal való szelid és engedékeny bánásmód, mely a katonaságot fontos hivatásától elzárta, más részről a tisztikart az úrrend szemében a fosztogató oláh bandákkal való pajtáskodás, sőt némely esetben a haszonlesés gyanujába keverte.⁴

¹ U. o. 314. l.

² *Mitteilungen* stb. 1909. VI. B. 12. l. *Horváth M.* VII. k. 572. l. *Gr. Teleki D.* i. m. 145. l.

³ Szolgálati Szabályzat I. r. 518. p.

⁴ Hóravilág Erdélyben. i. m. 320. l.

Hogy ezen eljárás mennyire ellenkezett József császár nézetével, kitetszik a lázadás elnyomására kiadott rendeletéből is, melyben kijelenti, hogy a lázadóknak érdekében áll a katonaság erélyes föllepése, a mi természetesen nem is mehetett vérontás nélkül.

Még a lázadás kezdő szakában, nov. 7-ike táján, midőn a főhadparancsnokság a kormányzéknek tudomására hozta a katonaság kirendelését, egyben azon véleményének adott kifejezést, hogy a katonaság magában nem lesz képes a rendet helyreállítani, jó volna, ha a kormányzék papokat is küldene a nép lecsöndesítésére, kik azt gonosz szándékától visszatartanák.¹

A katonaság közömbös, vagy tehetetlen, szóval eredménytelen magatartása folytán br. Bruckenthal Sámuel, az erdélyi kormányzék feje, nov. 9-én javaslatba hozta a főhadparancsnokságnak, hogy a mennyiben a katonaság nem volna elég erős az oláh lázadás elnyomására, saját részéről hajlandó a nemességet és szabadembereket, mint fegyveres erőt felültetni, hogy csatlakozzanak a katonasághoz a lázadás elnyomására.

Preiss tábornoszernagy erre még nov. 10-én elutasítólag válaszolt: «mivel a lázadócsoportok szerteszt több vidéken kóborolnak, egy általános felülésre még nincs ok.»²

Nevezetes, hogy a midőn az oláhok irtó háborút viseltek az úrrend s annak vagyona ellen, a főhadparancsnoki rendelet alapján a katonaság részéről mindenütt kísértett a humanitás szelleme az oláh pórnép iránt, mely mint fentebb láttuk, az úrrend, tehát az értelmiség önvédelmi ténykedésének is tiltakozással útját állotta. Az állam érdekeinek ily mértékben való egyoldalú felfogása — ha ellenséges indulatnak nem bélyegezzük, — a csodával határos képtelenség ténye volt.

A közbiztonság eme vergődése idején, egy reménysugár sem mutatkozott a távol Erdély népe nyugalmának helyreállítására. Úgy a polgári, mint a katonai hatóság József császártól várta a döntő határozatot az iránt, hogy mi történjék.

Azon időben a sürgős jelentéseket postakocsin, vagy más

¹ A Hóratámadás története. 35. l.

² Seye der wahre Grund noch nicht vorhanden, um einen allgemeinen Aufstand zu machen. A Hóravilág Erdélyben. I. h. 324. l.

előfogaton, esetleg lóháton továbbították. Az oláhság rablógyilkolásáról és pusztításáról az első jelentés a lázadás 4-ik napján, vagyis nov. 4-én Déváról küldetett föl Bécsbe, hol az nov. 12-én, tehát 9 nap mulva érkezett meg. A császár még aznap futárt küldött Budapesten át N.-Szebenbe azon utasítással, hogy a polgári hatóság a katonai parancsnoksággal egyetértésben s egész eréllyel intézkedjék; a hol szükséges, minden kímélet félreteendő, mivel az erélyes föllépés biztosítja a nép kíméletét.

Nov. 13-án és 14-én újabb tudósítások érkeztek Bécsbe, minek folytán a császár utasította Bruckenthal kormányzót, hogy a főhadparancsnokkal «brevi manu» egyetértőleg intézkedjék, megyei tisztviselőket a katonasággal együtt küldjön ki; az ellenszegülőök rögtön-bíróóság alá vonandók. A főczinkosok fejére 300 arany tűzendő.

Ezekből láthatjuk, hogy a karhatalmi kirendelés s alkalmazásának módja elvileg József császár intézkedései által, a ma fennálló szabályok gyakorlati alapját szolgáltatja.

Br. Preissnak is ment utasítás a katonai intézkedés iránt s minthogy az ágyúk a tömegre nagy hatással vannak, elrendelte a császár, hogy N.-Szeben és Károlyfejevárról néhány 3 fontcs löveget szállíttasson s osztassa be a zászlóaljok és dandárok közé. Egyben közölte a császár, hogy Magyarországról — mihelyt ott a béke helyreáll -- Koppenzoller tábornok a de Vin- és Károlyi-gyalogezredekkel, valamint Sturm tábornok a Würtemberg- és Berlichingen-dragoniosokkal fognak — a Maros és Körös völgyön át — Erdélybe vonulni, hogy két tűz közé szorítsák a lázadókat; végül azon reményének adott kifejezést, hogy Preiss a Gyulai- és Oroszgyalogezredek, valamint a Lipót főhercegehuszárokat már is alkalmazta.¹

De ugyancsak egy nov. 8-án kelt fölterjesztésre is küldött József császár nov. 17-én egy leiratot, melyben kifogásolja a polgári és katonai legfőbb hatóság vizzálykodását s a nov. 20-án leküldött császári határozattal Preiss Ferencz tábornagyot csekély tartási díjjal a nyugállományba helyezte s Fabris Domonkos altábornagyot erdélyi főhadparancsnokká nevezte ki.²

¹ U. o. 332—333. l.

² U. o. 336—337. l. és *Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs.* 1909. VI. 13—16. l. Kray Pál alezredes levele Sándor öccséhez.

A császár határozott intézkedésének csakhamar híre futott Erdélyben.¹

Utasítása folytán, még Preiss rendelkezett a katonaság nagyobb-mérvű kirendelése iránt, melynek következtében kivonult a Toscana-huszárezred, a Savoya-dragonosok, a székelyhuszárok, az Oroszgyalogezredtől 1 zászlóalj, a Gyulai Ferencz-gyalogezredtől 1 zászlóalj, az 1. székelyhatárhozredtől 2 zászlóalj, a 2. oláh határhozredtől 2 zászlóalj s a 2. székelyhatárhozred menetkészültségbe lépett.²

¹ Hogy Preiss tábornagynagy csupán nyugdíjba tétetett s szigorúbb eljárást nem vont maga után téves szempontból kiinduló intézkedése miatt, azt akkoron az úrrend József császárnak zokon vette. A politikai érzelmek hullámszerűsége szerint vannak történelmi munkák, melyek ezért ma is elítélőleg nyilatkoznak József császárról. Hogy az uralkodó philantrop lelkülete nem volt szigorúbb öreg katonája iránt, ki annyi éven át szolgált az államot s katonai pályafutását már III. Károly alatt kezdve Mária Terézia királynő teljes uralkodásán át, legutóbb pedig József alatt is szolgált, azt részünkről csupán a császár jóságos kegyének javára tudjuk írni.

Ha igazságosan és mindenki fölött ítélkezni kellett volna, kik az ország szerencsétlenség okai valának, úgy véljük, hogy a nemesi rend és a hivatalnoki kar számos tagja aligha jutott volna kedvező elbírálás alá.

Preissnak bűnül róhatják azt, hogy legfőbb hadurának kedve s nem az ország érdeke szerint óhajtott eljárni. Azt is mondhatják róla, hogy félszeg intézkedésével a nép egyik részének kedvezett, a másikkal pedig mérhetetlen károkat okozott.

Részünkről úgy véljük, hogy a baj tulajdonképen abban keresendő, hogy az elagott katonai szellemi képességeinél s katonafüggetlen érületénél fogva nem tudott az államélet követelményeinek magaslatára emelkedni. Ehhez ő kis ember volt. Ha József császár emberbaráti érületének valami felróható, akkor azon intézkedése, hogy egy országos jelentőségű katonai állás betöltésére nem jól választotta meg emberét. De hogy ez alkalommal József nemes gondolkodását méltányosabban megítélhessük, vissza kell pillantanunk a korábbi időkre is. Tudjuk ugyanis, hogy az érdemekben gazdag Nádasdy Ferencz tábornagyt, a nagyemlékű lovasvezért, Mária Terézia királynak, a hadszínről rendelkezési állapotba helyezte, mert sógorát, Lothringeni Károlyt, a kevésbé szerencsés hadvezért is 1757-ben állásából fölmentenie kellett. De ha József, ösmerve Nádasdy elévülhetlen érdemeit s hadvezéri képességét, 1778-ban, midőn a porosz király ellen újabb háborúra volt kilátás, magához hívatta Nádasdy Ferenczet s neki az erkölcsi elégtételt megadván, a Galicziában gyülekező hadsereg vezérletét reá ruházta. Tudjuk, hogy ez a hadjárat elmaradt. De Józsefnek e nemes és méltányos határozatát a történelem megörökítette.

² *Mitteilungen* stb. 1909. VI. B. 12. 1. Kray levele Sándor öccséhez.

A székelyhatárőrezreddel együtt kirendeltségbe jutott a katonai körökben jeles tekintélyű *Kray Pál*, ki 1783 szept. 7-én soron kívül alezredessé lépett elő s egyúttal a 2-ik székelyhatárőrezredbe Kézdi-Vásárhelyre osztatott, hol csakhamar közszeretet és közbecsülés tárgya lón. Jövetelét megelőzte hírneve. Része volt a hétéves háborúban. 1757-ben mint zászlós Nádasdy Ferencz hadseregében volt beosztva s mint ilyen Schweidnitz ostrománál kitüntette magát s részt vett a horoszlói és leutheni csatákban, de főleg Glatz megrohanásánál (1760 júl. 26.) mint főhadnagy és Draskovits altábornagy segédtsíztje tünt ki, minek folytán előljárói figyelmét magára vonta s fontos küldetést nyert az orosz udvarhoz. A harcban vitéz, cselekvéseiben meggondolt, gyakorlatias és határozott, alárendeltjeiről nemesen gondolkodó előljáró, a ki Sándor öccséhez intézett levelében annyi szeretettel és becsüléssel emlékezik meg az ő székely katonáiról. Kray Pál alezredes szinte predestinálva volt arra, hogy határozott fellépésével az oláhság embertelen lázadását elnyomja. Midőn a karhatalmi kirendeltségben volt parancsnokok Preiss főhadparancsnok félszeg rendelkezésének varázshatása alatt az országnak, a népnek, az államkincstárának csak kárára és nem hasznára voltak, Kray tisztában volt azzal, hogy itt erélyes föllépésre van szükség. A menet 4-ik napján írja öccsének, hogyha a lázadó ficzkók iránt rendkívüli erélyt nem fognak kifejteni, akkor az egész télen át sátoroszigányok módjára jutnak s tavasszal kezdődik az újabb történelem.

Kray a beléje helyezett bizalomnak tökéletesen megfelelt s utóbb — mint látni fogjuk — nemcsak előljárói elismerésében, de a polgárság, nevezetesen a nemesi osztály kitüntető szeretetében és magasztalásban is volt része.

Kray ezen időszakban több levelet írt Sándor öccséhez, ki századosi¹ rendfokozatban szolgált a 39-ik Preysach nevezetű gyalogezredben s Eperjesen állomásozott. E levelek világot vetnek a karhatalom ténykedésére, mely hosszú vajudás után egy csapásra lesújtotta a pórlázadást s gyors és szakadatlan üldözés által elfojtá az oláhokban még annak gondolatát is, hogy tavasszal, vagy később új lázadást kezdjenek.

¹ Kapitánlt.

Első levelét 1784 nov. hónap 3-ik tizedében, 26—28-a táján írta.¹ Levele így szól:

Kedves Öcsém! A negyedik menetállomáson írom e levelet. Sietve indultam ezredünk egy zászlóaljával N.-Szebenre, a hova holnapután fogunk bevonulni. Az idevaló nép több ezer számban összeverődött, sok nemes embert leölt s mindenféle rém dolgot követ el azon a jogcímén, hogy katonásítva lett s adót fizetni sem akar. Az ügy bizonyára komoly. — (Itt közli a kirendelt csapatokat.) — Csak induláskor tudtam meg, hogy a fölkelők ellen megyünk. Itt mondja aztán, hogyan kell a lázadókkal elbánni — mint főntebb említém, — aztán folytatja: Iszonyú gyilkolást követtek el a nemességen, mindent kifosztva és fölégetve.

A császártól minden órában várjuk a magatartásunkra vonatkozó parancsot. Vezérczinkosaik legutóbb N.-Enyeden (nov. 8—10-ike közt) Schultz, a székelyhuszárok alezredesével óhajtottak beszélni² s föltételeiket előadták a császárnak.

Csak N.-Szebenben kapok utasítást az eljárás módjára nézve. Szerencsénk a tél, mert különben oláhországi és moldvai oláhok is csatlakoznának ezekhez. Lehet, hogy ez a csőcselék Törökországba fog menekülni, a mi viszont Magyarországon a nép nagymérvű fogyatékát okozná.»

Végül írja, hogy a napi menetek jobbra 10 óráig tartanak, a mi «az ő kedves székelyeit igen megviseli.» — stb.

Ezen időszakkal veszi kezdetét a karhatalomként kirendelt katonaság erélyesebb alkalmazása, november hónap vége felé. Az oláhok ezt érezve, a hegyek közé vonultak vissza. Hátszegről Mesterházi oroszrezdbeli főhadnagy nyolcz gyalogossal a havasokra küldetett, hogy az oláhok állását kikémlelje. Ezek Mesterházit és 4 emberét leshől lelőtték. Erre a fölfegyverzett nemesség, 2 század gránátos es 1 lovasszázad Czigán huszárszázados vezérlete

¹ A cs. és kir. hadilevéltár kiadványában nov. 2-ika hibásan van fölvéve, mert mint főntebb láttuk, József császár a fölkelésre vonatkozó jelentést csak nov. 12-én kapta s rendelkezése nov. 21-ike táján érkezett N.-Szebenbe. A hadtestparancsnokság rendelkezése folytán a zászlóalj nov. 23-ika táján indulhatott Kézdi-Vásárhelyről s levelét Kray a 4-ik menetállomáson írta N.-Szebenre haladó útjában.

² Mint tudjuk, Schultz volt a kezdeményező.

alatt az oláhokat megtámadta s 2000-nél többet (?) felkoncizolt volna.

Enyedről Bernárd huszárőrmester tizedmagával Ponorra küldetett járőrbe. Az oláhok körülvették őket, az őrmestert megölték, a huszárokat megsebesítették. Erre Schultz alezredes nov. 28-án két gyulaiszázaddal, 52 székely- és 22 Toscanahuszárral az oláhok ellen indult. Sűrű köd fődte az oláhok állását és Schultz — miután egy embere a harcztéren elesett és 11 megsebesült, — visszavonult.

Önvédelmére a nemesség is fegyveres csoportokat alakított. Midőn a szorongatott oláhok a gyalui havasok közé vonultak, Bánffy György 300 nemessel fedezte Bánffy-Hunyadot. Ugyanekkor több más fegyveres úricsapat védelmezte a magyarság területét.¹

Kray Pál alezredes második levelét Nagy-Szeben elhagyása után az oda egy gyalogmenetre eső Szász-Sebesről írta. Ebben előadja, hogy Pfefferhorn tábornok vezényli a hadtestet, mely az oláhok ellen megalakult. Főhadiszállása Szász-Sebesen van, melyhez a kormányzék is kirendelte bizottságát. A foglyokat átveszik és kikérdezik. Aztán így folytatja: «két napi menet után a rabló csőcselék közepébe jutok, mely annyi kegyetlenséget követett el a nemes osztályon s most védekezik a katonaság ellen. Az én zászlóaljamat a tábornok már is szétdarabolta. Holnap küldök egy századost Károlyfejeváron át Schultz huszáralezredesnek² s holnap különítek ki egy másodikat Szászvároson át Dévára,³ következőleg csak egy osztályom marad, a melyhez egy szakasz huszárt fogok kapni. Nekem jut a legszorosabb s leghegyesebb vidék, a rabló csőcselék középpontja.⁴ Eddig több mint 600 emberük van fölfegyverezve. Talán lesz hozzá szerencsém, hogy ezen hadat meg fogom találni. Biztosra veszem, hogy az én székely katonáim kitesznek magukért. Sok dolgom miatt többet nem írhatok.»

¹ *Gr. Teleki D.* i. m. 42., 43., 49. l.

² Bizonyára a ponori támadás balsikere folytán.

³ Hatszeg vidékére.

⁴ A lázadás eredő fészke, t. i. a Fehér-Körös, az Aranyos és Ompoly hegyvidéke.

Ezen időszakban a lázadók más-más helyen, négy csoportra tagozódtak. Egyik csoport Zarándban Krisán vezérlete alatt, a második Hóra fia alatt Mogos, Ponor, Remete vidékén, a harmadik Kloska alatt Offenbánya körül, a negyedik Torda-Aranyos megyéhez tartozó Albák község táján táborozott. Kray alezredes a neki odaültat fásasztó és nagy területen kis csapatával úgy viselkedett, mint egy száguldókülönítmény. Naponta lehetőleg gyors és fásasztó menetet végezett, hogy az oláhokat fölhalálja, nyomban kövesse s a veszélyben volt s még életben maradt úricsaládokat fogságukból kiszabadítsa s a vandal népet netalán szándékba vett pusztításaiban megakadályozza.

Ezen ténykedését 1784 december 20-án írja Abrudbányáról Sándor öccsének. A levél következőleg szól:

«Kedves Öcsém! Ne csodáld, hogy ritkán írok, a nagy menetek, a kedvezőtlen időjárás s bevonulásunk a szánandóan elpusztított, kirabolt vidékre, a mi nyomorúságunkat is nagyban fokozta.

Soha semmiféle török had nem bánt oly gonoszúl az emberiséggel, mint ez a rosszindulatú oláhság. Útközben találtam szegény özvegyeket, árvákat s más nyomorúságosan menekülő embereket, kiknek férjük, szülőjük, testvéreik kegyetlen módon legyilkoltattak. Kőrösbányán 44 nemes származású egyént szabadítottam meg, kik oláh ruházatban az oláhok szolgálatában valának s ezek közt egy úrleányt, ki egy fiatal oláh ember felesége volt. Ezeket mind Dévára küldöttem, hol a megye szállásban és ellátásban részesíti őket. December 7-én 400 főnyi csapatommal a bányavárosok szorosa felé meneteltem, a hol mérhetetlen kárt okoztak a bányaművekben a császárnak. Szerencsére az elővédnél valék, — mely 50 székelyyalogosból és 50 Toscana- és székelyhuszárból alakult, — midőn Mihelyen falunál egy szűk szorosban 2000 főnél több emberből álló lázadócsoport, — fegyver, pisztoly, lándzsa és vasvillával fölfegyverkezve,¹ — útunkat állotta s Vajda főhadna-

¹ *Marczali H.* i. m. III. k. I. fejezet. A Hóravilág Erdélyben. 34. l. említi, hogy az oláhok közt kevés volt a puskás, többnyire vasvillával és botokkal voltak fölfegyverkezve s lopott vasakból czigánykovácsok gyártották számukra a lándzsákat s egyéb ölfegyvert, — a mint azt Gyöngyösi János levelében olvashatjuk. — Ebből is kitetszik, hogy a föllázadt oláhság nem volt a harcra szervezve; nemhogy a katonaságnak, de a nemesi fölkelő csapatoknak sem

gyot előljáróiban néhány huszárjával már körülfojták. Épen kivonultam a szorosból, midőn egy huszár hozta a jelentést ezek sorsáról. Erre lovasságomat két szakaszba alakulva fölfejlődtetém (az úton, szemben a lázadókkal) s gyalogságomat utasítottam, hogy a lázadókat oldalban támadja meg.

Ilyenmódon meneteltem a tömeg ellen, mely balszárnyát a Körös-patakra, jobbszárnyát a magaslat bozótja közé helyezte s háta mögött egy bekerített parasztudvar vala. Midőn körülbelül 150 lépésre közeledtünk, elibéjük lovagoltam egyedül s parancsoltam, hogy tegyék le fegyvereiket, de ők azt nem tették, hanem nagy zajt ütöttek s a hegyenállókat támadásra ösztönözték. Most huszárjaimat rohamra utasítám, mire az oláhok a kerítés mögül, hova visszavonulóban is valának, tüzelni kezdtek ránk. A huszárok a támadás előtt pisztolyaikat kilőtték s azután kardot rántva, az oláhokat a kerítésen át az udvarba szorították. Gyalogságom nem bírt elég gyorsan előrejutni, végre az oláhok elé került a magaslaton s tüzelni kezdett rájuk, minek folytán általános zavar támadt a ficzkók közt. Egyesek a parasztudvaron elbújtak a szobában, csűrben, mások egy kamra felgyújtása következtében előbújtak, de néhányan oda is égtek. 30-an fogságba estek. A többiek az erdőben a bokrok közt elmenekültek, hová gyalogságom sötét éjjelig üldözte őket (mert ez a menet a délután folyamán történt). A helyszínen 85 halott maradt, a sebesültek számát eleinte ugyanannyira vagy többre becsültem, de csak a jelenlevőkből megállapítottuk, hogy 200-nál többen valának, kikből számosan a házakban és a bokrok közt elhaltak.

Ezen ütközettel helyreállott a nyugalom. A községek maguktól 9 császári fölszerelt lovat és 14 muskétát szolgáltatottak be nálam. Azóta folyton menetelünk minden irányban, hogy a ficzkókat valahol föltaláljuk, de sehol sem állják ki a próbát. Már bánt is a dolog, hóban, fagyban menetelni s főleg, hogy éjt és napot szabad ég alatt kell töltenünk. Csapatomból egy huszárló kimúlt s öt emberem könnyű sebet kapott.»

tudott volna ellentállni. Csak is a fegyvertelen úrinép védtelen és gyámoltalan tagjain önték ki mérhetlen dühöket. Hogy 5—6 héten át tudtak garázdálkodni Erdélynek délnyugati részein, az kizárólag a főhadparancsnokság káros rendelkezésének tulajdonítható.

Kraynak eddig közölt leveleiből megállapíthatjuk, hogy a fölkelők központi területén azon útvonalakon nyomult elő, hol a lázadókat föltalálni remélte. Első útvonalának véljük megállapítani hozzávetőleg Zalatna, Kurety, Kőrösbányát. Utóbbi helyen kiszabadította a magyar nemes foglyokat — s utóbbi helyről ment Kristyoron át Mihelyen felé, hol a lázadókkal összecsapott.

A különítmény Kőrösbányáról jövet Abrudbányára menetelt. Deczember 7-én délután indult állomásáról, a Fehér-Körös völgyében, tehát Kristyoron át Zdrapc Mihelyen felé.¹ Zdrapctól északra 1½ km. távolságban találjuk azon útszorost, a melyből Kray csapata kibontakozott s Miheleny falutól délre fogták körül az oláhok Vajda főhadnagy huszárjait s az oláhok természetes állását Miheleny falutól dél és délnyugatra — az első házak táján — balszárnyal a Körös pataknál, jobbszárnyal a faluhoz lehajló magaslaton állapíthatjuk meg. A huszárok az úton támadtak, míg a gyalogság a huszároktól balra a magaslaton nyomult elő.

Kray folytatólag 1785 január 4-én Abrudbányáról értesíti öccsét előbbi levele kapcsán: «Azóta mindég a nyakukon vagyok, de sehol sem találtam őket egy csoportban, kénytelen valék tehát fővezérüket csel útján csapdába ejteni, a mi sikerült. Messze, a legmagasabban fekvő magyar határhegységbe kiküldtem egy 100 főnyi különítményt, ehhez csatlakoztak idevaló meghitt emberek, kiknek sikerült kikutatni s végre deczember 27-én körülvenni s elfogni a két első oláh vezért, Hórát és Kloskát,² (kinek

¹ Kőrösbányától Mihelyenig egy gyalogmenet. «Weil dieser Marsch nachmittags geschach» mint Kray írja, ebből következtetjük, hogy a különítmény aznap délután nem Kőrösbányáról, de egy közelebb eső helyről indult Mihelyenre.

² Hóra és Kloska az albaki határ Galpona nevű havasan egy kidőlt fa gyökere mellett kis kunyhóban nyomorogtak, a zord idő által is üldözve. Ott fogták el őket a székely katonák, néhány kamarai hajdú és oláh paraszt vezetése mellett, kik aztán részesültek a kitűzött jutalomban. *Gr. Teleki D. i. m. 82—83. l.* Ez alkalommal föl kell említenünk, hogy a Kray által fogalmazott csel- és elfogás tervét Vajda főhadnagy, ki a mihelyeni harc idején az előljáró paransnoka volt, — 100 székely katonával hajtotta végre. Ezért Vajdát József császár soronkívül századosá léptette elő s 600 tallerral és egy aranyérem kitüntetéssel jutalmazta meg. *Geschichte des k. u. k. Infant. Regim. Karl I. König v. Rumänien Nr. 6.* Budapest 1908. 4, és *Kurze Geschichte der Kais. Koenigl. Regimenter* stb. I. Band. Wien 1800. 354. l.

fejére külön-külön a császár 300 tallért tűzött ki.) Ezeket aztán mint újévi ajándékot elszállítottam az én tábornok- dandárparancsnokomnak, br. Pfefferkornnak, Károlyfejérvárra. Hogy eme szerencsés fogást ez országrészben, főleg a magyarság, mily nagy örömmel fogadta, azt nem tudom néked elég híven leírni. Úgy gondolom, az udvar előtt sem marad az eset közönyös, mert ezeknek föltett szándékuk vala, hogy az elfajult gonosz népet az egész országban felláztítják s a legrosszabb czélzattal az országot elpusztítják. Ha az elfogatás nem sikerül, a béke sohasem lett volna biztos ez országban.

Nekem végtelen örömet okoz, hogy az országnak ezen sikerteljes szolgálatot tehettem, mert az én mihelyeni harcrom óta, úgy látszik a helyzet nyugodtabb s hogy a fővezérek fogságba jutottak, röviden minden el lesz fojtva.

A lázadást Bécsben kétségkívül túlbecsülték, mert Magyarországról Sturm tábornok, a Bánátból, Koppenzeller tábornok több löveggel és csapatokkal, előbbi a Körös völgyében, utóbbi Déván néhány napja megérkezett. Némely csapatok Galicziából valának ideirányítva. Az öreg Preiss tábornagy, az itteni főhadparancsnok, ki 58 éve szolgál — azért, hogy a lázadást nem nyomta el idejekorán, csekély fizetéssel nyugdíjba küldetett s helyébe gr. Fabris altábornagy lépett.

Az udvari haditanácstól parancs érkezett, hogy a táborig csapatok megérkezésekor a határőrcsapatok, melyeknek fölszerelése az udvarnak sokba került, rögtön hazabocsájtassanak. Mi tehát menetkészen vagyunk s mindennap várjuk felváltásunkat. Ezt tekintetbe nem véve, tegnapelőtt parancsot kaptam a dandártól, hogy az én hadtestem elvonulása után én saját személyemre nézve tovább is itt maradok s egy az Orosz és br. Gyulai ezredekéből vett hat táborig század s egy teljes osztály Toscanahuszár őrálláson itt marad¹ és Zalatna fontos bányavárost s annak vidékét Toroczkoíg megszállva tartja. Habár e kirendelés reám nézve igen alkalmatlan, mindazáltal a megkülönböztetés nékem örömet okoz. Hátha mégis csak hazabocsátanak az én derék

¹ Mint egy utóbb következő leveléből látni fogjuk, két löveg is be volt alája osztva.

székelyeimmel», reménykedék Kray sorai végén, — őszinte vonzalommal az ő székely katonái iránt.

Hogy ezenfelül más csapatok is kirendeltettek volna más őrállásban, arról Kray nem tesz említést. De tudjuk, hogy a szomszédos vonalon, a Maros völgyén Gyulafejérvárt és Nagy-Enyeden, valamint a Szamos völgyében Kolozsvárt, rendszerint katonaság állomásozott s talán most kivételképen Déván, Hunyad megye biztonsága érdekében, szintén. E szerint Zalatnától Toroczkóig — szűk szavakban — meghatározott őrállás, a lázadás eredő és központi területének ellenőrzésére vonatkozott, mely célból fontos helyeken különítményeket helyezett el s az egész területen portyázó- és erős járőrszolgálatot rendszeresíthetett Kray, a mi bizony e nehéz terepen, főleg tél idején, fárasztó szolgálat volt s ahhoz olyan tevékeny, okos és erélyes parancsnokra volt szükség, mint a milyenek Kray alezredest ismerték.

Kray azon reménye, hogy ezredéhez fog bevonulni, ezúttal még nem teljesült. *Az ő székelyei*, mint azt leveleinek ismertetője : dr. Just százados előadja, a legidősebb százados parancsnoksága alatt hazavonultak. Kray Pfefferkorn tábornoktól átvette az őrállás parancsnokságát s közvetlenül a nagyszebeni főhadparancsnokságnak volt alárendelve.

Az állami bányák védelme okából hadiszállását Zalatnán ütötte fel. A szükséges helyeken biztonsági őrségeket állított oly módon, hogy a vidéket Toroczkóig fedezte, — írja dr. Just százados. 1785 február 13-án ezredessé lépett elő s 1786 tavaszáig, a midőn is az első oláh gyaloghatárőrezred parancsnokává neveztetett ki, Zalatnán maradt.

1785 január 30-án ezen bányavárosból írja levelét öccsének, melyben közli vele, hogy vett értesítés szerint Őfelsége magának tartotta fel az ő (Kray) megjutalmazását. «De, kedves öcsém — folytatja Kray — te azt az előbbeni hadjáratokból tudod, hogy nekem csupán a vállalatokhoz van szerencsém, azonban soha sem értem el általuk semmit sem.

Nekem már elég is a tisztelet és a nagy hírből, a mit ez a harc eredményezett. A károlyfejérvári előkelőség nyilvánosan a tábornokok előtt, az ország megmentőjének nevezett s megannyi díszes kifejezéssel illettek, hogy szinte elrösteltem magamat.

Mindenki szerencséjének látszik tartani, hogy engem megösmérhet.

Egy bálest alkalmával valósággal csodálat és bámulat tárgya valék, mint a Szepességen mondják: «Wurde ich begafft.» Egy szóval neked mint bátyád őszintén megmondhatom, hogy a helyett, hogy örvendtem volna ez alkalomnak, inkább zavarban voltam.

Abrudbányáról történt eltávozásunk a lakosságra nézve megindító volt, mert ottlétünk alatt — az oláh kegyetlenkedéssel szemben — biztos nyugalomban s félelem nélkül éltek.»

Az oláhokról megjegyzi, hogy most már ugyan csöndesek, csoportban sehol sem láthatók, de szívük haragvó s hogy a rabolt zsákmány elosztása körül, egymást gyilkolják.

Az életben maradt nemesemberek lassankint visszatérnek, de annyira félénkek, hogy katonaság nélkül nem mernek a faluból kijönni.

Végül P. S. alatt közli, hogy a lázadók harmadik s utolsó vezére, Krisán György is kézrekerült Zalatna közelében. Az őrállás-parancsnokságnak segélyére voltak a parasztok s most az ottani lakosság örömujongása közt Károlyfejérvárra fogja kísértetni.

Február 19 én Zalatnán kelt levelében írja, hogy Krisán azelőtt három nappal (febr. 16-án) a börtönben bocskorszíjával megfojtotta magát.¹ Szóba került, hogy egy újabb béke elhelyezés által az egész vidéket katonaság nélkül lehetne hagyni. A mire Kray azon véleményének ad kifejezést, hogy ennek a népnek haragvó szívét nem ismerik eléggé s a felsőbb körök említett gondolatával szemben ellenjavaslatot terjesztett elő a maga biztosítása érdekében is, nehogy utóbb kellemetlenségei legyenek. A miből kitetszik, hogy Kray nem bízott az oláhokban.

Aztán panaszkodik öccsének, hogy rendkívül sok dolga van s kétszer is kérte fölváltását, de eredménytelenül. Panaszolja, hogy lova és kocsija majdnem egészen megromlott; majd meglátja, hogy fogják fel s mivel jutalmazták meg fáradozását.

Végül közli, hogy két tisztje, a kik részt vettek Krisán elfogatásában, mindegyik 50 tallér, — az altisztek 3 — s a köz-

¹ A másik két vezéren a halálos ítéletet február 28-án hajtották végre.

emberek fejenkint 2 tallér jutalomban részesültek épen úgy, mint Hóra és Kloska elfogatása alkalmával; a közreműködött parasztok összesen 300 tallért kaptak.

Aztán így végzi levelét: «Mindez nékem végtelen örömet okoz, hogy ily sikert értünk el s biztosítottuk az országunkat, s nevünket itt megörökítettük. A lakosság kicsinye-nagyja engem tart megmentőjének. A főhadparancsnokság az udvari haditanács rendeleteit is, melyeket az összes katonaság és polgári hatóságoknál köröztet, nékem is megküldi.»¹ Aztán némi sarcasmussal hozzáteszi: «Oh te szegény vak szerencse, hogyan tudtál ily ártatlanul reám találni.» 1785 márcz. 5. Zalatnáról írja: «Kedves Öcsém! Valahára egy határozottan örvendetes hírt közölhetek véled. A császár teljes 2328 frt. évi fizetéssel ezredessé nevezett ki s újabb alkalmazásig másod helyen előbbi székely ezredemnél meghagyott.»²

Tehát megjött a Kray jutalma is. Meg is érdemelte.

«Én tovább is itt maradok az őrálláson, bár az Orosz-gyalogezred osztályát és a huszárokat — egy szakasz kivételével — elveszítettem, mi annak a jele, hogy lassankint, mire a parasztok iránti gyanakvás megszűnik, a békeállomásba jutunk.» Zárószóiban említi, hogy az előléptetése alkalmából érkező szerencsekívánatok, felülről, lefelé annyi dicsérettel vannak írva, hogy tanulmányoznia kell az illő módon való feleletet.³

Figyelemreméltó azon levele Kraynak, melyet márczius 12-én intézett öccséhez. Kray Sándor ugyanis ezen időben a 39. sz. gyalogezred egy osztályával karhatalom gyanánt Eperjesről Lőcsére volt kivezényelve. Ez alkalomból testvérbátyja, Pál, az

¹ Hogy ezt kitüntető érzelmekkel fogadta Kray, könnyen érthető, mert hiszen eddig csak egy igénytelen zászlóalj parancsnoki állást töltött be.

² Kray 1785 február 13-án kelt legfelsőbb decretummal neveztetett ki a 2. székely határezred kebelében ezredessé, szolgálatait, nevezetesen pedig az oláh fölkelés elnyomása, vezéreik elfogása s a rend helyreállítása elismeréséül.

³ A számos szerencsekívánó levélből dr. Just százados közli Preiss tábornagynagy levelét, mely a katonára nézve teljes becsű elismeréssel van írva. Ezen levél is igazolja ama kitünő szolgálatot, melyet Kray végzett az oláh fölkelés elnyomása által.

okosan megfontoló, gyakorlatiasan cselekvő katona és most már ezredes, tanácsot ad öccsének, hogyan viselkedjék.

«Úgy látom» — írja Pál, — «hogy Lőcsén terhes állásban végzel szolgálatot. Azon légy, hogy minden akadályt jó és szelid módon elsimíts; ne üss fölösleges zajt, de viszont el ne hallgasd a legcsekélyebb biztonságot igénylő dolgot; főleg iparkodjál mindent előkészíteni, a mi a jövőbe néz. Az oláh vagy rusznyák¹ pórnak rossz szíve van. Csak látszatra higj fogadkozásuknak. Itt legalább úgy történt, hogy egy helyen letérdepeltek előttem s távolabb onnan újból fegyveresen állták útunkat.

A mit jósággal elintézhetsz, arra ne használj hatalmad, mert az egyik épen úgy, mint a másik, becsületed és dicsőségedre szolgál. Itteni tapasztalásom szerint mondom ezt.»

Mínthogy aggodalmak voltak az iránt, hogy az oláhok tavasszal újból fegyvert fognak, márcz. 25-én írja, hogy «Itt még minden nyugodt.» Majd 28-án kelt levelében ismét felhozza, hogy előreláthatólag ápril vagy május végeig Zalatnán marad, hogy lássa mit csinálnak az oláh urak, kik most egész csöndben vannak.

Április 9-én írt levelében említi, hogy Erdélyben nagy hó, eső és vízáradás van. A Gyulai Sámuel gyalogezred (32. sz.) egy osztálya Déváról jövet, nyolcz nap óta vesztegel a Maros túlsó (bal) partján, nem tud átkelni. Fölváltás czéljából az itteni hegyekbe kell jönnie.

Május 14-én már úgy vélekedik levelében, hogy valószínűleg az egész nyarat ott fogja tölteni, hol sok a bosszúság, kevés a tisztelet. Egyébként várja a főhadparancsnokot, ki oda szemlére jön s véle együtt akarja bebarangolni a hegyeket.

Július 15-iki levelében az ország kormányzati ügyeivel foglalkozik s azt mondja: «A mi mai rendszerünkben semmi sem lesz, mert az ország a nyugtalanság paroxismusából még nem gyógyult fel. Az állami összefrás mindenki előtt csodásnak látszik. Sok újítás volna ez egyszerre in fieri. Ez mindenekelőtt megalapozást kíván, mert kritikus egy pont mindjárt a székek ügye, kik 800 évnél több idő óta mint nemes emberek az ő prerogatívákat élvezik, most egyszerre házaikból kitenni s más equivalens birtok-

¹ Valószínűleg a tótokat érti.

kal elláttatván, egyúttal az urasági parasztok közé keverni őket, bajos lesz.»

«Én még mindég itt őrködöm s nem tudom mikor leszek elbocsátva. A vezénylő tábornok, gr. Fabris, hat nap óta itt van s vélem együtt szemléli a kordont s az egész vidék hegységeit a főhatárig (t. i. Magyarország felé) lóháton. Naponta hat, sőt több órát is mentünk.» A levél többi része a szemlekirándulás részleteivel s a köztük folyt beszélgetéssel foglalkozik.

Augusztus 1-én írja, hogy a Gyulai Sámuel ezred zászlóalja e hónap elején vissza fog menni Temesvárra, miáltal neki alig marad 200 embere és 2 lövege. Egy tegnap jött főhadparancsnoki rendelet értelmében még tovább fog ott maradni, hogy a helyreállított nyugalmat megfigyelje. Nem gondolja, hogy Zaránd megyében újabb nyugtalanság volna. Ez a megye alatta áll; a de Vins-osztállyal (37. sz. gy. e.) megszállotta s bármi történék, az első értesülés hozzá jönne s azt rögtön elfojtaná. Ezúttal a forrongás tüzét teljesen elfojtottnak látja. Végül említi, hogy hír szerint a császár Erdélybe fog jönni, bár ő nem hiszi. Augusztus 31-iki levelében öccse karhatalmi kirendelésére is czélozva, kedélyesen megjegyzi: «úgy tetszik, hogy mi mind a ketten a parasztok gyötrelmére vagyunk predestinálva.» Aztán a még mindég aggodalmaskodó hangulatot jellemzően folytatja: «Október végén aligha szabadulok innen, mert a mult (július) hónapban 32 fogoly lázadó megszökött a károlyfejérvári fogságból s ezek az országot és a nemességet nagyon felriasztották. Ezekből csak egyet tudtam elfogni, mert katonai tekintetben igen gyöngye vagyok s a parasztság nem segít. Én tehát minden irányban bizalmi embereket küldöttem utánuk, hogy elfogathassam őket. Nehány nap előtt hárman önként jelentkeztek nálam s kegyelemért könyörögtek. E tekintetben a főhadparancsnokság is kedvező reményt nyújtott nekik.

Most újabban hatan bejelentették magokat s tényleg e pillanatban meg is jöttek. Ez a körülmény a főhadparancsnokságot meg fogja nyugtatni, mert a szökevények nem egyesülnek rablóbandákba, nem bújkálnak a lakosság kamráiban, de csöndesen viselik magokat.» Kray tehetséges és buzgó munkálkodásának gyümölcse, az országos nyugalom helyreállítása, József császár részéről újabb elismerésben részesült.

Erre vonatkozólag írja Kray, hogy a legutóbbi postával részére a főhadparancsnokság egy fölötte kegyes rendeletet küldött. Ezt az udvari haditanács Ő Felsége kifejezett parancsára adatta ki s másolatban elküldte az öccsének.

«Ez a rendelet — mondja Kray — rendkívüli örömet okoz nekem, éppen mint az előléptetésem». Minthogy az érdem méltányos elismerése e történelmi esetben a Felség közérdekű ténye volt, teljtartalmában közöljük a rendeletet.

«Főhadparancsnoksági rendelet. N.-Szeben 1785 július 29-én.

Az udvari haditanács f. hó 18-án kelt bizalmi határozata folytán utasítottatott a főhadparancsnokság, hogy Ő Felsége nevében Ezredes úrnak azért, hogy különösen kitüntetett alkalmazásában a nyugodalmat az országban visszaállította — Ő Felsége legkegyelmesebb elismerését azon biztosítással hozza tudomására, hogy Ő Felségének alkalom szerint gondja lesz Ezredes úrra.»¹

Október 1-én írt levelében azon reménységét fejezi ki, hogy november elején ezredet fog kapni. Aztán írja, hogy Károlyfejérvárból 30 fogoly megugrott, de 24 visszakerült, papjaik által rábeszélve, részint elfogva. Ezen körülmény a főhadparancsnokságot és a kormány széket igen megnyugtatta.

«Az én egész hadtestem — írja Kray — alig áll 200 emberből; hébe-korba több csalafintaságot, mint erőt fejtek ki. Már magam is szeretnék szabadulni a hegyek közül. Itt hó és fagy van.»

¹ Kray a gyakorlati élet bölcselője volt; igazolják levelének végsorai, melyek ugyan az előadott történelmi eset körén kívül valók, de a vezéreghénység gondolkodására világot vetnek s igazolják az élet azon gyakorlati jelenségét, hogy a katona elégedetlenkedik (schimpfel) — természetesen erkölcsi jelentőség nélkül, — miért? mert sorsába belé kell nyugodnia.

«Nekem úgy tetszik» — írja Kray — «hogy te sorsod iránt türelmetlen vagy. Ne panaszkodjál, mert azáltal nem találsz könnyebbülést. Végy engem például ebben. A míg én fáradságosan törtem magam, hogy valami lehessen, mitsem értem el; s a midőn legkevesébbé vártam, sokkal többet kaptam — s jött utánam — mint a mennyit reméltem és megérdemeltem. Sorsunk nem engedi magát erőszakolni s panasz által nem lesz enyhítve. Lőcse és Zalatna, végtelen különbség. Neked hasonlíthatlanul több segédeszköz áll ott rendelkezésedre, mint nekem itt. (Mind a ketten családós emberek voltak.) Kilencz hónap óta el vagyok zárva a világtól. És mennyi tiszt van itt, a kik nyomorúságos falvakban — távol feleségüktől, távol gyermekeiktől — sanyarognak. Míg ott tudlak, nem aggodom, hogy rosszul megy dolgod.»

Az október 8-án kelt levelében az ország kormányzati dolgait érinti, mondván: «Kilátásba helyezték, hogy november elején elkerülök innen. De nem hiszem, mert a szolgaságot (jobbágyság) itt is beszüntették s az úrbéresség rendszeresítésével vannak elfoglalva, a mi itt is mindenkinek idegenszerű.»

A november 12-iki levelében ugyanezen tárgyhoz szólva írja, hogy: «A beszüntetett szolgaság s ennek kihirdetése, az úrbéresség behozatala előtt megteveszti s makaccsá teszi az oláh pórnépet. Legkevesebb azok száma, a kik a földbirtokosnak dolgozni hajlandók, sőt még a császár alárendeltjei sem mutatnak hajlamot arra, hogy a megakadt bányamunkálatot végezzék, a hogyan kellene. A katonaság majd minden községben kénytelen a császár ezen akaratát kihirdetni, mert különben a nép nem akarása gonosz irányba menne át. A míg jelen vagyunk, addig jól megy a dolog; ha a katonaság elvonul, a régi ördög fel fog szabadulni.

Sok úrnak termése még a mezőn van. (Nov. 12.)

Úgy lehet, hogy a császárt a sok panasz kihozza sodrából s végre is közzéjük vág, a mi nélkül bizony nem igen fog menni a dolog. Mindez okozza, hogy én innen nem szabadulhatok s továbbra is másznom kell a hegyeket s riasztanom az oláhokat.

Deczember 21-iki levelében írja, hogy Bécsből vett értesülés szerint a császár az első oláh határőrezred parancsnokául jelölte őt ki. Mondja, hogy ezen parancsnokság reá nézve nem kellemes. Megnyugvására szolgál, hogy törzsállomáshelye (Orlát nagyközség) N.-Szebenhez csak egy órajárás. 1786 január 21-én írt levelében mondja, hogy még mindég Zalatnán van. Úgy látszik titkos megbizatások, a melyek még kivitetlenek, késleltetik eltávozását.

Kray február 15-iki levele József császár azon parancsát közli, mely az oláhok átköltöztetése iránt intézkedik. «Kedves Öcsém! — írja Kray — most már körülményesen értesíthetlek az eddig titkos megbizatásomról. Ő Felsége a császár megparancsolta, hogy mindazon oláhok, kik a lázadás alkalmából gyilkossággal vannak terhelve, elfogattassanak s a Bánátba az első oláhezredhez feleség- és gyermekektől, jószág- és bútórral együtt átköltöztessenek. Ezen gyilkosokból 100-an felül vannak előjegyezve, de sokan elhaltak, többen ösmeretlenek.

Mindezt a katonaságnak egy napon kellett volna végrehajtania. Azonban tekintve a havas és hideg időszakot s a lakóházak nagy távolságát egymástól, melyek a legmagasabb hegységben is találhatóak, javaslatot terjesztettem föl az iránt, hogy a községekből a pópák, bírák egy néhány jó érzelmű lakós s ezek közt az előjegyzésbe vett egyének, a császári rendelet kihirdetése céljából megidéztessenek.

A főhadparancsnokság és a kormány-szék aggódtak egy újabb fölkelés miatt, javaslatomat elfogadták s gyülekezési helyül Zalatnát, Károlyfejérvárt, Brádot és Dévát jelölték ki. Miután kiadatott részemre a parancs, gyülekezési nap gyanánt február 10-ike határozatott.

Az eljárás ezen módja annyira sikerült, hogy Zalatnán 24, Brádon 26, Károlyfejérvárott 9 s Déván is egynehány gonosztevő bent tartatott; én az enyéimet tegnap kísértettem át Károlyfejérvárra, honnan azok Déván át fognak tovább küldetni. A feleség, gyermekek, állatok és egyéb vagyonuk (ingóságok) utánok szállíttatnak; más készletök a többet ajánlónak előrúsíttatnak, a nyereség az illetők javára fordíttatik.

Most már remélem, hogy innen törzsállomásonra bevonulhatok. A császárnak remélhetőleg annál kellemesebb lesz e vállalat, a mennyiben az szelid jósággal és végleges megnyugtatóssal folyt le.»

Kraynak eme végsoraiból is kitetszik, mennyire közismert vala József császár emberszeretete.

Ezzel a béke es nyugalom Erdély hérczes területén helyreállott. Kray ezredes elhagyta Zalatnát, hogy a reá bízott 1-ső oláh határőrezred parancsnokságát Orláton átvegye.

Ez alkalommal, midőn ezen kiváló, szív és lélekben magyar érzületű katona, országos jelentőségű ténykedésére visszatekinünk, nem mulaszthatjuk el, hogy az uralkodó kifejezett elismerését s a vitéz katona által megoltalmazott értelmi osztály hálás nyilatkozatai nyomán, a későbbi kor idejéből, a kegyeltes elismerés adóját kifejezésre ne hozzuk.

A magyar történelem írói röviden, vagy meg sem emlékeznek Kray ezredes egyéniségéről s érdemeiről.¹ Bizonyára csakis azért,

¹ Csupán a «Hóralázadás történetének» írója, id. gr. *Teleki Domonkos* emlékezik meg Kray érdemeiről figyelmesebb szándékkal művének 83. lapján.

mert a katona másodrangú hivatása: béke idején a törvényes rend helyreállítása, mint kevésbé jelentős körülmény nem kelté föl a figyelmeket.

Pedig ha ama gyászos időszakon végigtekintünk s emlékeztünkben föltámad az oláh pór nép rémes gyilkossága s embertelen pusztítása s ha számot vetünk a téves útra vezérelt katonaság közönyössége s az értelmi osztályra nézve káros és veszélyes magatartásával, mint nemkülönben annak lehetőségével, hogy a lázadás csak felületes és látszólagos elfojtás mellett tavaszkor megújulhatott volna s végül ha azt is tudjuk, hogy a csapatoknak másfelé is történt kirendelése mellett József császár által megjelölt irányelvek daczára egyetlenegy parancsnok sem lépett föl másutt a szükséges eréllyel és okossággal s az oláhok országos megszeppenését kizárólag a Zarándban alkalmazott katonaság föllépése hozta meg, akkor látjuk csupán Kray ezredes kiváló egyéniségét a vajudó és kétes események ködéből kiemelkedni, hogy fáradhatatlan buzgalmával, eszének okos megfontolásával, egy határozott csapással a lázadókat lesújtsa s szerte kóborló pártfeleikben az ellentállás bátorságát elfojtsa. Részünkről Kray Pál ezredes kiváló emlékének annál kevesebbet nem is adhatunk, mint a mit genialis uralkodója s az általa megoltalmazott értelmi osztály hálás érzete adott azáltal, hogy őt tekinté a Hóra-féle oláh pórlázadás leverőjének s az értelmi osztály megmentőjének. *Ez a történelmi tény Kray nevéhez kötött.*

Hogy Kray Pál ezredes elévülhetlen érdemének hol és mi módon adassék méltó kifejezés, annak megállapítására első- és fősorban a szerencsétlen időszak maradékai — az erdélyi úrrend van hivatva.

OLCHVÁRY ÖDÖN
ezredes.